

“Dergi” Örneğinde Sovyetler Birliği’nin Erken Dönem Milliyet Siyaseti

Early Nationality Politics of the Soviet Union in the Example of the “Dergi”

Abdulazim ŞİMŞEK
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Diyarbakır, Türkiye
Department of History, Faculty of Letters, Dicle University, Diyarbakır, Türkiye
abdulazimsimsek@gmail.com

Geliş Tarihi/Received 07.02.2024
Kabul Tarihi/Accepted 28.05.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 12.06.2024

Atıf:
Şimşek, A. (2024). “Dergi” Örneğinde Sovyetler Birliği’nin Erken Dönem Milliyet Siyaseti. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 72, 117-126.

Cite this article:
Şimşek, A. (2024). Early Nationality Politics of the Soviet Union in the Example of the “Dergi”. *Journal of Literature and Humanities*, 72, 117-126.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Bolşevizm’den Kurtarma Amerikan Komitesi tarafından “desteklenen” Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü, 8 Temmuz 1950 tarihinde Almanya’nın Münih kentinde kurulmuştur. Enstitü, Sovyetler Birliği’ni terk eden ve Sovyetler Birliği ile ilgili ilmi tetkiklerde bulunanların bulunduğu bir mecradır. Enstitü bünyesinde Türkçe dergi dışında İngilizce olarak Bulletin ve Studies on the Soviet Union, Almanca Sowjetstudien, Fransızca Arapça olarak da Mecelle dergileri yayınlanmıştır. Bunun haricinde Fransızca ve İspanyolca dillerinde de yayınlar yapılmıştır. Neşriyatın yanı sıra konferanslar, sempozyumlar ve kongreler düzenlenmiştir. Mustafa Edige Kırimal’ın sorumlu müdürlüğünü yaptığı Dergi’de Sovyetler Birliği’ni ilgilendiren mevzuu dışında herhangi başka bir noktaya temas edilmemiştir. Dergi, kendini Sovyetler Birliği’ni öğrenmeye, tetkik, tahlil etmeye hasretmiştir. Ana tema Sovyetlerde yaşayan Türklerin problemleri olmakla birlikte Sovyet ekonomisi, sanayisi, tarımı ve dış politikasını mütalaa eden metinlerin sayısı hayli fazla olduğu vakidir. Bu çalışmada sadece dergide yer alan yazılarla sınırlı kalınmayacaktır. Ancak Dergi’nin bu husustaki yazıları ilham vermesi açısından önemlidir. Çalışmada, Soğuk Savaş’ın henüz başları sayılabilecek yıllarda Türkçülük ve antikomünist yana düşen duyguyla Sovyetleri belli başlı konular etrafında öğrenmeye azmedenlerin kurduğu yayının tam ismi ‘Sovyetler Birliği Öğrenme Enstitüsü Dergi’de sürgit zikredilen Sovyetlerin milliyet siyasetini mercek altına alınacaktır. Çalışmanın amacı Dergi’deki yazılar etrafında Türkçü antikomünistlerin görüşünü ortaya koymaktır. Dergi’deki yazılar ile birlikte muhtelif çalışmalar da kaynakçaya dahil edilmiştir. Çalışmanın kapsamı Sovyetler Birliği’nin erken dönem milliyet siyaseti ile sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler, antikomünistler, Soğuk Savaş, milliyet siyaseti, dergi

Abstract

The Institute for the Study of the Soviet Union, "supported" by the American Committee for the Liberation from Bolshevism, was founded in Munich, Germany, on 8 July 1950. The Institute is a meeting place for those who left the Soviet Union and those who are engaged in scholarly research on the Soviet Union. In addition to the Turkish dergi, the Institute published Bulletin and Studies on the Soviet Union in English, Sowjetstudien in German, and Mecelle in French and Arabic. In addition, publications have also been made in French and Spanish. In addition to publications, conferences, symposiums and congresses were organised. Dergi, which was edited by Mustafa Edige Kırimal, did not touch upon any issue other than the one concerning the Soviet Union. Dergi devoted itself to learning, studying and analysing the Soviet Union. Although the main theme was the problems of the Turks living in the Soviet Union, the number of texts analysing the Soviet economy, industry, agriculture and foreign policy was quite high. Here we will not be limited only to the articles in the Dergi. However, the articles of the Dergi in this regard are important in terms of inspiration. In this study, the nationality policy of the Soviets, which was constantly mentioned in Dergi, the full name of the publication founded by those who were determined to learn about the Soviets around certain issues with a Turkist and anti-communist sentiment in the early years of the Cold War, was to be scrutinised. The aim of the study is to reveal the view of the Turkist anticommunists around the articles in the Dergi. Along with the articles in the Journal, various studies were also included in the bibliography. The scope of the study was limited to the early nationality politics of the Soviet Union.

Keywords: Soviets, anticommunists, Cold War, nationality politics, dergi

Giriş

1955-1971 yılları arasında Münih'te yayınlanan Dergi'de¹ doğrudan doğruya Sovyetler Birliği ve Sovyet peyklerinin tarihini, siyasetini ve o günkü vaziyetlerini tahlil eden yazılar neşredilmesine karşılık Türkiye'de milliyetçilik ve antikomünizm üzerine yapılan araştırmalarda adı nadiren zikredilen Dergi'yi belirli bir tema, Sovyetlerin "milliyet siyaseti", etrafında işleyeceğiz. Farklı zaman dilimlerinde, yani hem Çarlık hem de Sovyetler döneminde, bu siyaset değişkenlik gösterdiği için meseleyi Sovyetlerin ilk dönemleriyle sınırlı tutmak isabetli olacaktır. Çünkü bu "sorunlu" siyaset, Çarlık Dönemi'nde başlayıp Sovyetlerin dağılmasına kadar devam ettiğinden onu belli bir dönemle tahdit etmek elzemdir. Soğuk Savaş'ın kritik günlerinde Türkçülerin propagandalarını üzerine inşa ettikleri netameli temayı işlerken; "Millet siyasetinde Sovyetleri Çarlık Rusya'sından ayırtıran veya ikiliyi benzeştiren etmenler nelerdi?" sorusu odak noktalarından biri olacaktır. Keza Bolşevikler, devrimin hararetli günlerinde, "ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı" sloganı ile gayri-Rus halkların karşısına coşku ile çıkmışlardı. İster istemez, "Vaatlerine ne ölçüde sadık kalmışlardı?" sorusunu akla getirmektedir. Son olarak devrimi geride bırakan günlerde farklı milletlere yönelik tedavüle sokulan kültür politikası, antikomünistlerin iddia ettiği gibi, "Bir tür kimliksizleştirme miydi?"

Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda çalışmamızın iskeletini inşa ederken Dergi hakkında ayrıntılı ansiklopedik verilere yaslanmaktan uzak duracağız. Çünkü bu tarz çalışmalar mevcuttur. Onlardan ismen zikretmek icap eder. Bunlardan biri Türkkaya Ataöv'ün "Sovyetler Birliği Enstitüsünün Onuncu Yıldönümü" isimli metnidir². Bir diğeri 2019 yılında yapılan bir yüksek lisans tezidir³. Bu tezde, Dergi'nin ayrıntılı tanıtımı yapılmış ve Dergi'de işlenen konulara sathi temas edilmiştir. Son olarak Sibel Demirci'nin "Münih'te Çıkarılan Antisovyet Yayınlarından İki Özgün Örnek: Dergi ve Kafkasya Dergileri"⁴ başlıklı çalışmasında da kısa teknik bilgi dışında, içerik analizinin yapılmadığı fark ediliyor.

Çarlık Rusya'sından Sovyet Rusya'sına Milliyet Siyaseti

Dergi'nin geneline yayılan "Çarlık ve Sovyet Rusya" şeklindeki kavramsallaştırma, evvel emirde, iki farklı sistem arasındaki sürekliliğe işaret etmektedir (Hayit, 1991, s. 268). Dergi'de sıkça öne sürülen önemli hususlardan birisi, millet siyasetinde Çarlık Rusya politikalarının, herhangi bir sapma olmaksızın Sovyetlerce doğrudan takip edildiğine ilişkin iddiadır. Bundan hareketle, bu kısımda yukarıdaki soruların izinden de giderek, Çarlık Rusyası'nın, farklı din ve dillere sahip milletlere yönelik siyaseti öncelenecektir. Ardından Sovyetlerin, Çarlık politikalarının ne kadarını terk ettiğini veya ne kadarını sürdürdüğünü Dergi'ye yazarların kaleminden birer birer örneklendireceğiz.

Kısa bir izahtan sonra Sibiry'a da ve Kuzey Kafkasya'da cereyan eden hadiselerle giriş yapmak yerinde olur. 1552 yılında Kazan'ın zaptedilmesiyle başlayan Müslümanların topraklarına yönelik sınırlarını genişletme süreci, Sibirya'nın güneyinde bulunan Kazakistan ve Kırgız steplerinin, tedricen, 18. ve 19. yüzyıllarda Rus hâkimiyetine girmesiyle devam etmiştir. İlaveten Türkistan 1864 yılında Rus sınırlarına dahil olmuştur (Benningesen, 1997, s. 54; Watson, 1963, ss.14-15). Kafkas halkları ise 16.yüzyıldan 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Çarlık Rusya'sına karşı mücadele etmiş, ancak çabaları yetmeyince de Osmanlı topraklarına göç etmişlerdi. Boşalan yerlere Ruslar yerleştirildi. Keza Kırım, 1783 yılında Rus Çarlığının istilasına uğradı. Her ne kadar Çariçe II. Katerina, Kırım halkının dilini, dinini ve mallarını güvence altına aldığını bildirirse de Kırım'ı ilhakını müteakip yıllarda yukarıda zikredilen ilkeleri çiğnemekte gecikmemiştir (Ömerhan, 1955, ss. 20-21). Çarlığın gayri-Rus halkların topraklarını istila ettikten sonraki politikasının en dikkat çeken yönü, şüphesiz dil ve dine yönelik sınırlayıcı ve yasaklayıcı adımlardır. Dergi'ye sürekli yazan Ayaz İshaki İddilli'nin okura gösterdiği somut örneklerden biri, Kazan ve Çuvaş Türkleri ile İdil Finlerini Hristiyanlaştırmak için kurulan misyoner okullarıdır (İdilli, 1955, s. 111). Dergi'nin müdavimlerinden A. Devletşin, Çarlık rejiminin, Kazan Türklerine ait "millî kültür gelişmesine götüren" Ceditçilik hareketini bitirme çabasını gözler önüne seriyor. Yazar hemen ileriye atlayarak, Sovyet rejiminin Ceditçilik hareketine karşı tavrının Çarlık yönetimi uygulamalarından farklı olmadığına parmak basıyor (Devletşin, 1960, s. 52). Kültürel baskı dışında öne sürülen kabullerden birisi Çar yönetimine dahil memleketlerin "tamamen kolonyal rejim" ile idare edilmesi mevzuudur. Bu coğrafyalarda din ve milliyet "hürriyetlerinin kısıtlan"masının yanı sıra yeraltı ve yerüstü doğal kaynakların "müsrifçe" sarf edildiği söylemi, Dergi yazarlarınca sıkça altı çizilen bir husustur (Sabri, 1959, s. 99). Burada bir parantez açarsak, Dergi kadrosu, Çarlık Rusyası "mirasının peşinden giden" Sovyet tarihçilerinin, Çarların "sömürgecilik" politikasını "idealize" ettiklerini ve "sömürgeciliği" de "ileri ve medeni" bir vaka olarak tavsif ettikleri iddiasını güderler. Dahası Çarlık ile Sovyetlerin birliğine dikkat çeken Dergi'nin daimî kadrosundan Mirza Bala, literatürde bazı kavramların "yeni" kullanımını imler. Mesela Çarlık Rusyası'nın, "istila" politikasının "ilhak" olarak ifade edilmesi bunlardan biridir. Devamında Sovyetlerin, bilhassa İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Çarlık Rusyası'nın işgal ettiği

¹ Yayının ismi 'Dergi' olduğu için bundan sonra bu şekilde zikredilecektir.

² Ataöv, T. (1972). Sovyetler Birliği'nde Türkoloji çalışmaları. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 27(01).

https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001055.

³ Günelan, B. (2019). 'Dergi' Dergisine Göre Sovyet Hakimiyetindeki Türkler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa.

⁴ Sibel Demirci'nin "Münih'te Çıkarılan Antisovyet Yayınlarından İki Özgün Örnek: Dergi ve Kafkasya Dergileri" TAD, C.41/S.71, 2022, s.516-552.

topraklara “medeniyet” götürdüğü iddiasına dikkat çeker. Kafkasya ve Türkistan’ın Sovyetlere dahil olmasının, “gasp” ve “istila” yerine “ilhak” sözcüğü ile açıklanma sebebinin “eski ve tarihi topraklarıymış” faraziyesinden geldiğini belirtir (Bala, 1956, ss. 2-3). İlaveten daha çok Batılı siyasilere ve tarihçilerin vaktiyle kısıp ateşte pişirdiği “Sovyet emperyalizmi” ve onun dış siyasetinin, “imparatorluk Rusya’sının emperyalist siyasetinin organik devamı” olduğu yorumunun başına antikomünistler üşüşür. Giderek Kafkasya ve Türkistan’da gücünü tahkim eden Sovyetlerin imdadına Rus milliyetçiliğinin yetiştiği ve bunun da Sovyet dış politikasının “substantif amili” haline geldiği belirtilmiş (Avtorhanov, 1960, ss. 16-20). Keza sanayinin, eskiden olduğu gibi, merkezi Rusya’da temerküz etmesi eko-politik sürekliliğin en güçlü göstergelerinden biri sayılabilir (Popluyko, 1956, s. 91). Bu tarz ampirik verilerin dışında, yani Türkçü antikomünistlerin iddialarını aşarak, Çarlık ile Sovyetler arasındaki benzerliği teorik olarak detaylandıranlar da olmuştur. (Rocker, 1999, ss. 639-642). Çarlık Rusyası’nın rüyalarını süsleyen, mütemadiyen onu tahrik eden Pan-Slavizm politikalarının akamete uğradığı vakidir. Ancak Stalin’in 1945’ten sonraki irrendentist politikalarına binaen, yani “Oder Nehrinden Adriyatik Denizine kadar olan bölgede”ki Slavları toplamasına ilişkin olarak, Çarlık Rusyası’nın “kadim rüyasını nihayet gerçeğe dönüştürdü” yorumunu yapan da vardır (Öğün, 2000, s. 50). Catherine Evtuhov ve Richard Stites’in, birlikte ele aldıkları eserde dikkat çekici bir yorumları var: “Rusya İmparatorluğu, Rusya’dan çok daha büyüktü, çok sayıda milliyeti kucaklayan devasa bir kırkyamaydı.” Sovyetler, Rus Çarlığının mirası üzerine kuruldu. Bu miras sadece toprak değildi, aynı zamanda kültür, dil, mimari ve daha başka unsurlardı. Rus İmparatorluğu çok geniş sınırlara sahipti. Çok küçük bir alan içinde aynı anda onlarca dil konuşuluyordu (Evtuhov ve Stites, 2020, ss. 88-89). Dergi’de Çarlık politikalarının mecburiyetten mevzubahis edilmesinin nedeni, antikomünist anlatının, sorunların başlangıç noktasını iyice geriye çekme gayretidir. Başka bir deyişle Rus Çarlığının, gayri-Rus halkların topraklarını zapt etmeye başladığı tarihe ısrarlı vurgudur. Bu bir nevi argümanlarına yönelik istinat duvarı inşa etme çabası ve mutlaka “haklı çıkma” uğraşdır. Güncel meseleyi ele alırken bile sorunun kaynağına dönüş, bir tür mecburiyettir. Bu kadar geri kaçmalarının nedeni yüzyıllardır “zulüm” altında yaşadıklarını somutlaştırma dürtüsünden gelmektedir. Dergi yazarlarının, Çarlık Dönemi toprak işgallerine ve asimilasyon politikalarına vurgu yaptıktan sonra son sözü Sovyetlere iliştiirmesi aslında Çarlık Rusya ile Sovyet Rusyası arasında birçok açıdan fark olmadığına kesinkes inanmalarından gelmektedir. Hatta ileriki yıllarda Sovyetlerin, Çarlık Rusyası’nın bazı politikalarını benimsediği, çeşitli noktalarda “benzeştikleri” ve de eşitlendikleri bahsini abartıya kaçarak derinleştireceklerdir.

Milliyetçilik- Sosyalizm Tartışmalarına Derkenar

Engels’in 1875 yılında Babel’e gönderdiği mektupta “Yalnız devlet yok olduktan sonradır ki, hürriyetten bahsedilebilir” ifadesinden yola çıkarak antikomünistler, “komünistler milliyet siyasetini tarihin muayyen devirlerinde ihtilal hareketini takviyeye çok yarayan” bir araç olarak kabul ettiklerini söylerler (Magoma, 1957, s. 24). Bilerek mi bu yorumu yaptıklarından emin olmamakla beraber sosyalizm ile milliyetçilik arasındaki çizginin çok da net olmadığına parmak basmışlardır. Fluluk hem sosyalizmi hem de milliyetçiliği didikleyenlerin ortak eleştirisidir. İşaret edilen belirsizliğe somut bir örnekle bir giriş yapılabilir. Micheal Löwy’in vurguladığı gibi komünistlerin “kutsal metni” sayılan Komünist Manifesto’da “proletarya enternasyonalizminin” temellerini teşkil ederken “ulusal sorun” a dair hemen hemen somut hiçbir veriye rastlanmıyor (Löwy, 2017, s. 16; Marks ve Engels, 1976). Dahası Marks ve Engels’in başka eserlerinde de benzer eksikliğe dikkat çekilir (Dieckhoff, Jafferolt, 2018, s. 108). Bu müphemliğin izini incelikle süren Elie Kedourie, sosyalizm ile milliyetçilik arasına keskin bir hat koyanların uykularını kaçırarak bir netlikle 19. yüzyılda milliyetçiliğin büyük ölçüde “demokratik ve solcu” olduğunu altını kalın çizgilerle çizer (Kedourie, 1971, s. 81). Milliyetçiliği sosyalizme için biçimde tanımlayan Kedourie, iddiasını daha da ileri götürerek Lenin ve Stalin’in milliyetçilik hususundaki kafa karışıklığına dikkat çeker. Aşağıda daha belirgin vurgulanacağı üzere Sovyetlerin kurucu lideri ile ardılının milliyetçilik konusundaki düşünceleri yine zaman ve mekâna göre değişkenlik göstermektedir. Yani milliyetçilik “Avrupa’da gericilik, Asya ve Afrika’da ise ilerici bir hareket” olarak formüle edilmektedir (Kedourie, 1971, s. 83). Kedourie’nin iddialı tavrına benzer bir sav öne süren Edward Hallet Carr, iki farklı nehir yatağında akan milliyetçiliğin ve sosyalizmin temelde benzer yanlarının ayrılıklarından fazla olduğunu, Fransa ve İngiltere’den örnekler vererek düşüncesini pekiştirir. Devamında 19. yüzyılın sonlarına kadar uluslararası iddiası olan sosyalizm, 1914 krizi ile, “geri Rusya” haricinde, bunun demode olduğunu “bir çırpıda” gösterdiğini ifade eder. Lenin’in, onu diriltmek için “umutsuz artçı hareketi” yalnızca Rusya’da ve o da devrimci koşulların geçerli olduğu zamanda karşılık buldu. Ancak Sovyetlerin sonraki tarihi ve Komünist Enternasyonal’in “traji-komedisi” milliyetçilik ile sosyalizm arasında gönüllü ittifakın sürdüğünün göstergesidir (Carr, 2019, s. 34). Carr’ın son kısımda işaret ettiği birliktelik üzerinden devam edersek, Sovyetlerin milliyet siyasetini Türkçü-antikomünistlerden farklı bir boyutta ele alarak, milliyetçilik ile sosyalizm arasındaki sıkı ilişkiyi deşen Richard Vraga’ya göre, milliyet siyasetini Marksizm’den alan Sovyetlerin Ruslaştırma siyaseti, Rus milliyetçiliğinden ziyade komünist rejimin bir neticesidir (Kut, 1956, s. 8). Sosyalizm ile milliyetçilik arasındaki ilişkinin Sovyet toplumuna yansımalarına ilişkin Gellner’in tespiti yukarıdaki iddialarla aynı kapıya çıkmaktadır. O, köylülük mantalitesinden çıkıp kentleşmiş, müziğe ilgi duymuş ve birkaç dil öğrenmek gibi entelektüel beceriler edinmiş Sovyet toplumunun “ulusçu davranışlar” göstermekten son derece

memnun olduğunu ifade eder (Gellner, 2018, ss. 140-141). Bir süre sonra Sovyet liderleri toplumdaki “şovenist milliyetçiliğin” derinlere kök salmaya başladığını görmüş olacaklar ki “milliyetçilik ve şovenlik kalıntılarını ortadan kaldırmak için devamlı çalışmalar yapmanın” gerekliliğine dikkat çekmişlerdir (Fedenko,1970, s. 38). Bu fasla son verirken birçok Marksist’in “Marksizmin en zayıf yanının ulus sorunu” olduğu noktasında hem fikir olduklarını hatırlatmakta yarar var (Orkunoğlu, 2018, s. 91). Son satırları, yukarıdaki ifadelerin tetkiki ve hülasası olarak okumak mümkündür.

Belirli bir akış çerisinde Marksizmin kurucu metinlerinin ve sosyalizmin milliyetçiliğe yaklaşımı kısa bir şekilde anlatıldı. Milliyetçilik-sosyalizm akrabalığına vurgunun nedeni Dergi’deki antikomünist metinlerde Sovyet sosyalizminin “Rus milliyetçiliği”ne evrildiğine ilişkin baskın görüşten geliyor. Dergi’ye sürekli yazan Türkçülerin yorumlarına göre sosyalizmin milliyetçilikle simbiyotik ilişkisi beraberinde Sovyetleştirme yani Ruslaştırmayı getiriyordu. Sovyetlere yönelik ebedi/daimî eleştirilerden birisi sosyalistçe devlet politikalarının bir süre sonra milliyetçilik kıskacına sıkıştığına dairdir. Bu nedenle zaruriyetten tarihsel olarak milliyetçilik ile sosyalizmin tefrikini ve ayrılığını kritik ederken aynı zamanda bunların erken Sovyet dönemindeki izdüşümü sergilendi. Sosyalizmin milliyetçilikle ilişkisine, bilhassa Sovyet sosyalizminin milliyetçiliğe kolay evrilmesine, onunla tepkimeye girmesinin sonuçlarına odaklanıldı. Yukarıda milliyetçiliğin sosyalizmle ilişkisinde görüldüğü üzere aralarında gri bir mesafenin olduğuna ve Sovyet sosyalizminin milliyetçiliğe lehimlendiğine kim itiraz edebilir? Antikomünistlerin iddialarını bir kenara bırakırsak, sosyalizmin, Rus milliyetçiliğine içkin bir iksir olarak mecrasını bulduğundan şüphe var mı?

Devrim Sürecinde Büyük Vaat: “Halkların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı!”

Yukarıda kaldığımız yerden devam edersek, yine sosyalistlerin kendi aralarında tartıştıkları ancak bir sonuca varamadıkları, kökeni, Kant’ın “kendi kaderini belirleyen birey” yani “bireysel otonom” a dayanan “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” daha çetrefilli bir konudur (Orkunoğlu, 2018, s. 31). Batı’da sosyalist muhitlerde, ulusların kendi kaderini tayin hakkı ve bunun “proleter devrimle muntazam ilişkisi” çokça tartışılan bir mevzu oldu (Manela, 2020, s. 81). Tartışmanın bir tarafında yer alan Roza Luxemburg, temelde “ulusların kendi kaderini tayin etme” fikrine karşı çıkmış, hatta bu düşüncenin Rusya işçi sınıfı programından çıkarılmasını istemişti. Roza Luxemburg’un fikirleri Rusya İşçi Partisi içerisinde karşılık bulmuş, Buharin, Piyatakov gibi isimler, “ulusların kendi kaderini tayin etme” fikrine karşı çıkmışlardır (Orkunoğlu, 2018, s. 225). Bunlardan farklı düşünen, milliyetçi görüşü destekleyerek kitleleri sosyalizme devşireceğinin hayalini kuran ve ona “devrimci rol” biçen Lenin, milletlerin birbirlerine yaklaşmalarını sağlamanın en pratik yolunun onlara “kaderlerini istedikleri gibi seçme hakkının” verilmesiyle sağlanacağını umuyordu (D’encausse ve Schram, 1976, ss. 38-39). Ancak bu konudaki Lenin’in net görüşünü “Biz, halkların ve milletlerin değil de her millet içindeki proletaryanın kendi kaderini tayin etmesini istiyoruz” sözleriyle sabitleyelim (Fedeonko, 1968, s. 20). Stalin ise daha 1913’te “bir ulus, özerk bir düzene dayalı geleceğini belirleme hakkına sahiptir...Herhangi bir ulus resmen ayrılma hakkına sahiptir” diye hislerini açığa vuruyordu (Baron, 2007, s. 242). Ancak sonraki yıllarda Stalin’in “milliyet meselesine” Lenin ile aynı mercekten baktığı ve ona sınıfsal bir mahiyet kazandırdığı biliniyor: “Kader tayini prensibinin bir milletin burjuvazisine değil de emekçi kütlelerine tanınan bir haktır (Tekiner, 1969, s. 56).”

Devrimin öncü kadrosunun “ulusların kendi kaderini tayin hakkı” üzerindeki düşüncelerini hatırladıktan sonra Sovyetlerin devrim sırasında halklara yönelik çağrısını buraya taşıyalım. Rusya’da 1917’nin ilk aylarında başlayan hareketlenmenin neticesinde kurulan geçici hükümet bir tebliğ yayınlamıştı. Tebliğde, Çarlık rejiminin emperyalist emellerinin aksine, artık “yabancı halklar üzerinde” hükümler kurulmayacağı ve “onların topraklarını işgale” kalkışılmayacağı, bilakis “halkların kendi kaderini tayin hakkı üzerine inşa edilmiş kalıcı bir barış” özendirileceği ve de bunun arkasında durulacağı ifade edilmişti. Bolşevikler, geçici hükümeti Kasım ayında devirdiklerinde bu tebliğ yürürlükte kalmaya devam etti (Manela, 2020, ss. 80-81). Bolşevikler, devrim sırasında Rus coğrafyasında Çarlık Dönemi’nden kalma ‘millî’ meselelerin kökünden halledileceğinin müştusunu vermişlerdi. Öyle ki “Rusya’dan ayrılmaya varıncaya kadar bir millî ve istiklal hakkı” vaat edilmiş ve Müslümanlara şu şekilde seslenmişlerdi: “Rusya Müslümanları İdil boyu ve Kırım Tatarları! Rusya çarları ve zalim idarecileri tarafından çığnayan camileriniz, din ve gelenekleriniz, milli kültür müesseseleriniz bugünden itibaren serbest ve dokunulmazdır. Kendi milli hayatınızı serbestçe ve engelsizce kurabilirsiniz (Musabay, 1959, s. 55).” Bunun dışında, Yakınoğlu’daki Müslümanların hararetle sömürge karşıtı milliyetçiliğini kendi hesaplarına mobilize etmek için “Yakınoğlu’nun işçilerine ve köylülerine” radyodan seslenmişlerdi (Studer, 2022, ss. 76-82). Bu sese kulak veren halklar kesenkes devrime sahip çıktılar (Zakiev, 1991, s. 271). Sovyetler Birliği, Çarlık Rusyası gibi “çok milletli” imparatorluk görüntüsünde bir devlet olduğundan mütevellit, onun halklara yönelik liberteryen çağrıları mecburiliğin eseri olarak okunabilir (Koch, 1956, s. 20).

Zira buna işaret eden çok fazla misal var. Halk Komiserleri Şurası’nın Rusya’nın ve Şarkın “bütün emekçi Müslümanlarına” hitap eden bildirgesi ve onları “Avrupa emperyalizminin yırtıcılarını devirmeye ve kendi memleketlerinin sahibi olmaya” çağırın davetin alt metni kurcalandığında, Sovyetlerin, Şark Müslümanlarını yanında tutarak, İngiltere’ye karşı destek sağlamayı amaçladığı görülecektir (Stackelberg, 1955, ss. 3-4). Dahili halkları dış tehditlere karşı konsolide etmenin bir başka

amacı iktisadi endişeleri izale etmeye yönelik olduğu söylenebilir. Sovyet Rusya'nın milletler politikasını, sınır güvenliği dışında, onun ekonomik ihtiyacı-gereksinimi bağlamında da ele almak gerekir. Misaller üzerinden gidersek Ukrayna ve Kafkasya milletleri bağımsızlıklarını ilan ettikleri vakit Sovyetler hammadde, yakıt ve erzaktan mahrum kalmıştı. Olası Türkistan'ın bağımsızlığı, Sovyetlerin pamuksuz kalacağına işaretledi. Aynı şekilde Ukrayna Sovyetlerden ayrı kalsaydı Sovyetler taş kömürü üretiminden büyük oranda mahrum kalacaktı. Yukarıda verilen bilgilerin ardından, Stalin'in 1920'de zikrettiği Sovyetlerin milletler politikasının rengini yansıtan veciz sözlerini buraya almak meramımızı derleyip toplayacaktır: "Dünya ihtilalinin ocağı olan 'Merkezi Rusya', hammadde, yakıt, yiyecek maddeleri bol olan kenar bölgelerin yardımı olmadan uzun müddet ayakta duramaz (Fedenko, 1961, ss. 21-22)."

İhtilal esnasında Bolşevik harekete iştirak eden, 1919'da Stalin'in "muavinliğini" üstlenen Mirseyid Sultan-Galiyev, Lenin ve Stalin'in "milletler" siyasetini kavradığı anda oradan uzaklaşmıştır. Ona göre, "Bolşevikler milliyet siyasetinde Çar hükümetinden hiç de farklı değillerdir (İdilli, 1955, s. 108)." Galiyev'in rejime karşı kesenkes meydan okuyan tavrının bedeli ağır oldu. Bu eylemlerinin sonucunda "karşı devrimcilerin sözcüsü" ilan edilmişti (Rahimbaev, 1930, s. 80). Sovyetler Birliği Komünist Partisi XX. kongresinde Stalin ve Stalinizm'i tenkit edip Lenin'i övgüye boğan Bulganin, Lenin'in, 1922'de Sovyetler Birliği'ni oluşturan müttefik cumhuriyetlerin kendi işlerini ve girişimlerine mâni olabilecek "haddinden fazla merkezîyetçilik" tehlikesine ve bürokrasinin "tahrifatına" karşı uyarılarda bulunmuştu. Bulganin'in bu sözlerini daha da derinleştiren Sovyet münevverleri, Lenin'i "müsavi haklara malik hür ve müstakil milletlerin serbest işbirliği"ne yürekten "tarafdar" ve bu açıdan da "haddinden fazla merkezîyetçilik ihtimallerine" karşı pozisyon almışlardı. Mirza Bala ise, "temerküz etmiş bir devlet halinde bulunan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği" kuvvetinin tamamını "Lenin-Stalin milliyet siyaseti"nden aldığını ifade eder (Bala, 1956, s. 3).

Kurtarıcı postuna bürünen Sovyetlerin, nihai hedefine erişmek için bulduğu kılıf, halkların geri kalmışlığını ortadan kaldırma eylemidir. Onun için hayat standartlarını yükseltmek adına benimsenen yöntem "kapitalist olmayan bir gelişme" yoluydu. Lenin'e göre; "Geri memleketler, ileri ülkeler proleterinin yardımı ile kapitalist gelişme merhalesini atlayarak Sovyet rejimine geçebilirlerdi". Şubat devriminden sonra, Çarlık Rusyası toprakları üzerinde bulunan "Müslüman Cumhuriyetler" Lenin'in yukarıda işaret ettiği yolu tercih etmediklerinden Sovyet Rusya onları cebren, Kızıl ordunun dipçığıyle "kapitalist olmayan gelişme yolu"nda hizaya sokmuştur (Stackelberg, 1961, ss. 79-80).

Devrim öncesinde teorileştirilen parlak sözlerin, süslenerek dillendirilen taahhütlerin devrim sonrasına doğrudan ne kadar yansıdığı sorusunun izi sürüldü. Çünkü Sovyetlerin nüfuz ettiği halklarla kurduğu ilişki başka türlü tartışılmazdı. Ekim Devrimi sırasında gayrı-Rus halkların refleksleri ile Sovyetlerin vaatleri ve devrimin ardından çelişkileri üzerinde durarak bir sonuca varılmaya çalışıldı. Sovyet halklarının yaşadıkları kimlik sorunu ve "ulusların kendi kaderini tayin etme hakkı" etrafındaki tartışmalar ve Lenin ile Stalin'in bu konu hakkındaki görüşleri irdelendi.

Devrim ve Sonrasında Hüsrarla Sonuçlanan Bağımsızlık Hareketleri

Birinci Dünya Savaşı'nın çetin günlerinde başlayan devrim, Çarlık tarafından toprakları zapt edilen halkların bağımsızlık hislerine umut kaynağı olmuştu. Çarlık rejiminin sindirme politikalarına ve dayatılan suskunluğa karşı mütemadiyen tetikte duran ve fırsat bulduklarında da uyarı bayrağını çeken Müslüman topluluklar, 1917 yılının kaotik ortamından yararlanarak hemen harekete geçmiş, öncelikle muhtariyetlerini ardından da bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Onları bu yola sevk eden, motive eden itki Rus topraklarındaki otorite boşluğu idi. Bunu kâfi sebep gören Müslüman halklar, sistemin temelden değişeceğine dair kehanette bulunmuşlardı. Bu tutum onların gayretini kamçulamıştır. Bu haleti ruhiye, onların, devrimin fırtınalı günlerinde tedavüle sokacakları politikanın tonunu tayin etmiştir. Devrimin başlangıç noktası, halkların bağımsızlık fikrinin yeşermesi için domino taşı vasfını gördü. Böylelikle art arda bağımsız devletler belirmeye başladı.

Sovyetlerin de içinde bulunduğu birçok devletin ya 'de facto' ya da 'de jure' olarak bunların bağımsızlığını tanıdığı görülüyor. Amerikan Başkanı Wilson'un "milletlerin kendi kaderini tayin hakkı" deklarasyonu ve Sovyetlerin kendi iç işleriyle meşgul olması Müslüman halkların bağımsızlıklarını kolaylaştırmıştır (Sabri, 1959, s. 99). Çarlık Rusyası'nda yaşayan milletlerin, Bolşeviklerden evvel emirde beklentileri, millî ve kültürel meselelerin çözülmesine dairdi. Şubat 1917'deki hadiselerin neticesinde gayrı-Rus halklar için kendi fikirlerini özgürce ifade etme ve siyasi birliklerini kurma imkânı doğmuştu. Dolayısıyla çok geçmeden ardı sıra bağımsız yapılar belirmeye başladı. Hemen çeşitli halkların temsilcileri Kazan'da bir araya gelmiş ve İdil-Ural ismini verdikleri millî muhtar cumhuriyetlerini ilan etmişlerdi. Fakat çok geçmeden, 1918 baharında 'Ural-İdil Devleti'ni ortadan kaldıran Moskova, bağımsız yapılara yer vermeyeceğini kamuoyuna ilan etmiştir (Musabay, 1962, ss. 47-48). Tıpkı diğer Müslüman topluluklar gibi, 1916 yılında Çarlık yönetimine karşı isyan bayrağını çeken Kazaklar (Miroğlu, 1955, ss. 75-79), Ekim Devrimi'ni fırsat bilerek 10 Aralık 1917 tarihinde bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Ancak Sovyetler yeni kurulan devletin kökleşmesine imkân vermemiş ve tarih, üç yıl süren Sovyet-Kazak harbine şahitlik etmiştir (Glazkov, 1955, ss. 111-112). Başka bir örnek, 1917'nin hemen ertesinde Kırım Milli Kurultayı, Millî Kırım Devleti'nin anayasasını ilan etse de Sovyetler 1920 yılında Kırım'ı ilhak etti. Yine 1918'de Kuzey Kafkasya bağımsızlığına kavuşsa da çok geçmeden tıpkı İdil-Ural

gibi Sovyetlerin müdahalesiyle karşılaşır. O günün koşullarını fırsat bilerek bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan, aynı akıbete uğradı (Ömerhan, 1955, ss. 19-21).

Bolşevikler; İngilizlerle, Beyaz Ruslarla ve yerel dinamiklerle çarpışarak hâkimiyetlerini tesis etmişlerdir. Ancak Dergi'deki Türkçüler, yazılarında İngilizlerin buradaki faaliyetlerine neredeyse hiç temas etmezler. (Yerasimos, 2010, ss. 311,318-319). 1920'de Kafkasya Kızıldoru tarafından zapt edilince özellikle buranın birlik olmasından çekinen Sovyetler, bölgeyi "Dağıstan" ve "Dağlı Cumhuriyeti" diye ikiye ayırmıştı. Fakat bunu yeterli görmemiş olacaklar ki bölgeyi 1922-1924 yılları arasında "Karakay-Çerkes", "Kabartay-Balkar", "Adige", "Çeçenistan", "İnguşistan", ve "Şimali Osetya" muhtar eyaletlerine bölmüşlerdi. Bu eyaletlerin yönetimi, "millî komünistlerin" yanı sıra Moskova'dan gönderilenlerce ve Moskova'ya karşı sorumlu kişilerden müteşekkildi. Kafkas bölgesinde sınırların üleştirilmesinden sonra sıra din ve devlet adamlarının, zenginlerin, aydınların ve girişimci iş adamlarının ortadan kaldırılmasına gelmişti (Karça, 1956, ss. 38-39). Son kısımda dile getirilenler, sadece Kafkas coğrafyasına mahsus değildi. Sindirme politikalarının tüm Sovyet coğrafyasına, din ve ırk farkı gözetmeksizin, yayıldığı söylenebilir.

Sovyetler kendi iç meselelerini hallettikten sonra "kızıl orduları mücavir genç devletlere musallat etti." Direnme takati kalmayan devletler de yukarıda değinildiği gibi birer birer Sovyet egemenliğine girmişlerdir. Zamanla bu devletlere ait hükümet ve meclislerin tamamı dağıtıldı. Bakan ve milletvekillerinin bir kısmı idam edilmiş, geri kalanlar ise Sibiry'a sürgün edilmişlerdir. Böylelikle "millî demokratik mevcudiyetlerin hepsi kızılaştırıldılar ve Sovyetler ittifadına ithal olundular (Sabri, 1959, s. 99)." Öyle ki Sovyetler, iktidarını pekiştirdikten sonra ortadan kaldırdıkları "burjuva milletler" in yerine "sosyalistik milletler" inşa etmişlerdi. Sovyetlerin Rus harici milletler için icat ettikleri kavram, "muhtevaca sosyalistik, şekilce millî" idi. Bundan da anlaşılacağı üzere süreç, Rus olmayanları Sovyetleştirmekten öteye gidememişti (Karça, 1960, s. 48). Antony Smith, Braubaker'e dayanarak Sovyetlerin siyasi meseleleri rayına koyduktan sonra 1920'ler boyunca "milliyetçi politikalarla" etnik toplulukları ve halkları "özerk" bölgelerden "Azerbaycan ve Kazakistan" türü etnik cumhuriyetler yarattığını belirtir (Smith, 2017, s. 61). Bu politikayı diğer Müslüman milletlere teşmil eden Bolşevikler, iktidarlarını tahkim ettikten sonra, devrimin önder müfrezesinin söylemlerini unutmüş görünmektedir. Tomurcuklanmakta olan bağımsız yapıların devam mı edeceği yoksa bir geçiş evresinin ürünü mü olacağı kısa süre içinde kendini ele vermiştir. Dergi'nin birçok yazısında işaret edilen husus, işgallerin "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" ilkesiyle ne kadar örtüştüğüdür!

Sovyetlerin Rus Dışı Milletlere Yönelik Dil-Alfabe Politikası

Stalin'in 1929 yılında yürürlüğe koyduğu kolektivizasyon politikası, yani "sınıfsızlaştırma", ziraatın kolektivleştirilmesi ve sanayileşme yolundaki uğraşlar, milliyet siyasetinin yön değiştirmesine neden olmuştur. Hatta iktisadi muhitlerde yapılan "merkezileştirme" hamlesinin neticesiyle milletlerin "kendi kendilerini idare etme"si artık mümkün değildi (Kut, 1956, s. 4). İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden günlerde ise milletlere yönelik politikalar şiddetlenmiş, "şumulü" ve "kitlevi" hal almıştı. Daha da ileri gidilerek milletlerin "diline", "alfabesine", "dinine", "milli kültürlerine", "edebiyat ve sanatlarına" da el atılmıştı. Dahası Rusya sınırları içerisinde "muhaceret" ve "iskân" politikasıyla Müslümanların kadim toprakları birer Rus muhiti haline almaya başlamıştı. Örneğin Türkistan, Azerbaycan, İdil-Ural ve Sibiry'a'nın "baş şehirleri" Rus şehri görüntüsüne bürünmeye başlamıştır. Bu şehirlerin üniversitelerinde eğitim Rusça yapıldığı gibi öğrencilerin kahir ekseriyeti Ruslardan meydana gelmekteydi. "Kolektivizm devrinde Kazak Türkleri büyük kitleler halinde açlıktan telef" olduktan sonra yerlerine Ukraynalı ve Rus köylüler iskân edilmişlerdi. Bir de Müslüman milletlerin milli alfabeleri kaldırılmış, yeni Kiril alfabesi ikame edilmiştir. Rusça sözcükler kullanmaya mecbur edilmişlerdir (Kut, 1956, s. 5).

Dergi'de sürekli olarak zikredilen olumsuz ifadelerin aksine, biraz Sovyetlerin kuruluş günlerindeki politikardan bahis açarsak, Yeni Ekonomik Politikanın uygulandığı dönemde Kırım'da milli mektepler, ilim müesseseleri, müzeler, kütüphaneler ve tiyatrolar açılmış, genç aydın kadronun yetişme ortamı sağlanmış ve 'millî' edebiyatın gelişmesinin temelleri atılmıştır. Bu normal siyaset, Stalin'in egemenliğini pekiştirdiği 1928'den itibaren değişmeye yüz tutmuştur. Özetle "Tatarlaştırmanın yerine Kırım Türklerinin kültürünü ve yaşayış tarzını Ruslaştıran ve sözde yerli burjuva milliyetçiliğine karşı takibata geçen Sovyetleştirilme kaim oluyordu (Kırimal, 1956, s. 19)." Dergi'nin antikomünistleri tarafından formüle edilen Sovyetlerin "Muhtevaca sosyalist şekilce milli kültür" politikası, çeşitli dinlerin, dillerin ve ırkların tedrici olarak "tek dil ve tek kültür" etrafında kümelenmelerini sağlamak için öne sürülen "şeytani bir buluş" olarak da tavsif edilmiştir. Nitekim 1929 yılında yapılan kongrede "Sovyetler Birliği'nde milli kültür faaliyetinin hedefi, bütün milli medeniyetlerin müşterek bir kültür halinde birleşmesinden ibaret olmalıdır" diye karar alınmıştı (Tekiner, 1961 s. 38) Bolşeviklerin "izledikleri" Sovyetleştirme siyaseti belirli bir ırka veya dine yönelik değildi. Aksine Sovyetlerde yaşayan tüm ırk ve milletler kapsama alanına girmişti. Gerçi kimi antikomünistler, Sovyetlerin "kimliksizleştirme" siyasetinin tohumlarını ilk günlere dayandırsalar da devrimin henüz başlarında gayri Rus halkların dillerine, geleneklerine ve dinlerine saldıracak güçte değillerdi. Kaldı ki Bolşevikler, "hâkimiyetlerinin ilk zamanlarında milli kültürleri müdafaa ve himaye eder gibi görünerek" Rus olmayan halkların milli aydınlarını kendi taraflarına çekmeyi ihmal etmemişti (Musabay, 1959, s. 55). "Milli kültürleri Ruslaştırma" ve Rus dilini Sovyet

coğrafyasının tamamında ortak dil haline getirme yolundaki çabaların “kuvvetlenmiş” olduğunu göstermek için “Voprosi Filozofi” dergisinde çıkan bir yazıya başvurulmuştur:

“Sovyetler Birliğinde, bütün milletler için müşterek olan tek sosyalistik iktisat sistemi, tek bir devlet rejimi, aynı suretle muhtevaca tek sosyalistik kültür temeli üzerinde bütün milletler için müşterek bir dil ihtiyacı belirmiş bulunmaktadır. Milletlerarası anlaşmayı sağlayan müşterek dil vazifesini bugün Rus dilini büyük Rus milletinin dili yapmaktadır” (Devletşin, 1960, s. 58).

Bu hususlardan da anlaşılacağı üzere Sovyetler Birliği, tedricen “Ruşçu” hususiyetler göstermeye başlamıştı. Rus olmayan milletler, mütemadiyen töhmet altında bırakılmış, yabancı devletlerin tesiri altında oldukları ithamına maruz kalmışlardı. Sovyetler, yol temizliği yaptıktan sonra Latin alfabesi yerine Rus alfabesini ikame etmiştir (Henze, 1956, s. 102). Özbekler, reforme edilmiş Arap alfabesini 1923 yılında kabul etmişlerdi. Akabinde Kırgız ve Kazaklar da aynı alfabeyi kabul etmişlerdir. Fakat çok geçmeden “komünistler” Arap alfabesini kaldırmayı kararlaştırmışlardı. Çarlık Dönemi’ni aratır vaziyetteki politikayı tedavüle sokmanın “yegâne” sebebi, Müslümanlar arasındaki iletişimin önüne geçmekti (Kolarz, 1952, s. 36). İleriki aşamada Sovyetlerin güney sınırındaki Müslüman coğrafyasının edebiyatına ait yazı ve eski eserlerden “mahrum” edileceklerdi. 7 Ağustos 1925’te çıkan bir “karar”la Arapça yazılmış herhangi bir metnin Sovyet sınırlarından içeri girmesi kesinkes yasaklanmıştı. Bunun yerine Latin alfabesi özendirilmiştir (Henze, 1958, s. 98-99). Sovyetlerin, alfabeyi Latinleştirme korosuna birtakım Müslüman aydınların da eşlik ettiği bir vakidir. Türklerin muradı “kültür birliği”ni sağlamak iken, Sovyetlerinki ise “tek dilli ve tek kültürlü sosyalist bir millet” vücuda getirmektir (Tekiner, 1970, ss. 53-54).

Bu süreçteki kırılma noktalarından biri 1926 yılında Bakü’de yapılan Türkoloji Kurultay’ında Latin harflerinin kabul edilmesidir. Türk antikomünistleri kongreye ve burada alınan kararlara mesafeli durmuşlardır. Dergi’deki yazısında Mirza Bala, bunun ilmi olmaktan çok “siyasi” olduğuna hükmetmiştir (Bala, 1957, ss. 6-7). Bu, Dergi’ye yazarların umumi görüşüdür. Bolşeviklerin gayesinin “Müslüman Türkleri dinlerinden uzaklaştırmak ve 1000 yıldan beri basıla gelen kitapları ortadan kaldırmak” olduğunu saptamışlardı. Hatta Kırım Tatarları karşı bir bildiri imzalamışlardı. Kurultayda Tatar Komünist Partisi kâatibi Rus Razumov “tehditkâr” bir şekilde “Yeni alfabe aleyhinde bulunmak partiye karşı gelmek demektir, Latin harflerine şüphe ile bakmak bizim parti siyasetine şüphe ile bakmaktır” demiştir (Aytapun, 1955, s. 53).

Sovyetler sadece milli unsurlara müdahalede bulunmamış; aynı zamanda dinsel kurumlara da el atmıştır. “Din ile birlikte din uleması da kanun dışı, yani yaşamak hukukundan mahrum” edilmişti. Özel mülkiyetin kaldırılmasından sonra mülk sahiplerinin maruz kaldıkları “mahrumiyet kanunu” din alimlerini de kapsamıştı. Vakıflara ait mülkler “müsadere” edildiğinden cami, medrese ve mektepler kaderine terk edilmiş, burada çalışanlar mesleğini icra edemeyecek duruma gelmişlerdi (Bala, 1958, s. 6). Sovyetler Birliğinin İslam karşıtı politikası, Müslüman halkları “tek sosyalist millet” potasında eritmeye ve ileriki adımda Ruslaştırmaya ve Sovyetleştirmeye dönüktü (Teodoroviç, 1962, s. 61). Sovyet “şiarları” ‘dikte’ edilirken güdülen amaç, Türklerin aile yapısını değiştirmeye dönüktü. Kırım Komünist Partisi karışık evlilikleri özendiriyordu. Mustafa Kırimal, Dergi’deki yazısında bu uygulamaları Müslüman Türkleri Sovyetleştirme/Ruslaştırma olarak değerlendirmiştir (Kırimal, 1955, ss. 21-27). İşaret edilen asimilasyonist siyasete mukavemet eden “Kırım Cumhuriyeti Merkez İcra Komitesi Reisi” sıfatına sahip, aynı zamanda Komünist Partisi üyesi Mehmet Kubay hemen sürgün edilmişti. Bundan başka, 1931-1936 yılları arasındaki Sovyetleştirme siyasetine karşı çıkan din adamları ya sürgün edilmiş ya da öldürülmüşlerdir. “Burjuva milliyetçilik”, “aksi inkılapçılık”, “Troçkist” gibi suçlamalarla itham edilen münevverler, din adamları sistematik bir surette takibata uğramışlardır (Kırimal, 1956, s. 21). Sovyetler, politikalarına karşı gelenleri, “burjuva-nasyonalist”, “Pantürkist” ve “Panislamist” olmakla itham etmiştir (Ömerhan, 1956, s. 47).

Kafkasya’da İnguş bölgesinde bazı İnguş parti ve Komünist Birliği üyeleri, dinin var olan nüfuzuna karşı mücadele etmek yerine ibadet için camiye gitmeye devam etmişlerdi. Sovyet yetkilileri, Kafkas halkları için dinin ne kadar önemli olduğunu anlayamıyorlardı (Kolarz, 1952;188). R. Trabo, İngiliz araştırmacı Walter Kolarz’ı işaret ederek, Sovyetlerin siyasetinin nihai amacını, bütün milli cereyanları bastırmak, bunun ilk adımı olarak hasbelkader dil ve kültür yönden benzerlikleri olan halkların birbirleriyle yakınlaşmalarına mâni olmak ve son olarak “milli ruh” ve “milli kültür” izleri taşıyan hareketleri yoklamak gibi mütenevvi yöntemleri hayata geçirmek olarak tarif etmiştir (R. Trabo, 1962, s. 88. Bkz. Kolarz, 1952, ss. 184-196).

Sonuç

Sovyetleri yeğleyen, taltif eden ve aynı zamanda onu toptancı anlayışla zemmeden muhtelif kaynaklar göz önüne alınarak, Sovyetlerin “milliyet siyaseti”, Dergi’nin ele aldığı şekliyle sınırlayarak tetkik edilmeye çalışıldı. Çünkü, Sovyetlerin milliyet meselesi, Sovyet coğrafyası hesaba katıldığında, yeni sınırlar içerisinde yaşayan onlarca farklı etnik ve dini grupların tek tek sorunlarının toplamıdır. Sınırların ‘işgali’, dil üzerinde tahditkar politikalar ve dine yönelik yasaklayıcı tacizler milliyet siyasetinin esasını, çekim merkezini oluştursa da sorunlar bununla sınırlı değil. Bunun en önemli faktörlerinden biri Sovyet dışı etmenlerdir. Yani antikomünist dünyanın buna doğrudan müdahil olmasıdır. Antikomünistlerin, Türk milliyetçiliğini diri

tutan en büyük girdilerden biri olan Batı antikomünizminin ve Sovyet karşıtlığının imkanlarını sınırsız kullanarak Sovyet eleştirisi yaptıkları inkâr edilemez bir gerçektir. Sırası gelmişken belirtmekte yarar var, Dergi antikomünist bir platform olduğu için Türkçü antikomünistlerin yanı sıra sıklıkla referans gösterdikleri, başvuru olarak kabul ettikleri Batılı antikomünistleri de dergide görebiliyoruz.

Milliyet meselesinin ne olduğu ve beslendiği ana damara değindikten sonra, Sovyetlerin bu husustaki birtakım fiillerine göz atmak icap ediyor. Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'ya yönelik politikasının mahiyeti, içeriği değişse de siyasi ve stratejik bakımdan Çarlık rejiminin devamı olduğu noktasında genel kabul gören bir anlayış var. Ancak Sovyetlerin, emperyalizm ve sömürgecilik karşıtı yeni bir sistem kurmuşken, sömürge güçlerinin yer altı maden kaynakları bakımında son derece zengin Orta Asya'yı boş bırakmayacaklarını bildiğinden ve onlarla yakın komşu olmak istemediğinden, Çarlık rejiminin reflekslerini göstermiş olması kendi siyasi pragmatizmi açısından tutarlıdır. Fakat antikomünistlerin nokta-i nazarına göre, Sovyet sosyalizmi, kadim Rus milliyetçiliğinin ahenkli sesiyle kendini daha korunaklı ve huzurlu hissediyordu.

Dergi'deki yazıların mahiyetine, yazarların üslubu hakkında kelimeler ederseniz bu mecrada kaleme alınan metinlerin önemli bir kısmında ortak bir görüş vardır. Bunun hilafına birtakım ayırksız beyanlarda bulunmak sınır ihlali anlamı taşıdığından kimse cüret edememiştir. Hülâsa kimileyin isabetli yorumlarda bulunsalar da şabloncu bakış açısıyla ortaya koydukları yorumlar, çoğu kez birbirlerinin sözlerini onaylamaktan öteye geçememiştir. Yön tayin edici Batılı antikomünistlerden ilham alarak, Sovyet sosyalizminin Çarlıktan aldığı mirası ve onun milliyetçi nosyonunu peçelemekten geri durmamışlardır. Asıl amaçlarının anlaşılması ve maksadın hasıl olması için savlarını yinelemekten geri durmamışlardır. Temcit pilavı gibi tekrarladıkları yargıların değişmez ve mutlak olduğu hissini vermişlerdir. Kimileyin sözcüklerle mantık cambazlığına kaçmışlardır. Tekrar geriden alırsak baştan koyulan kurala göre, hangi şartta olursa olsun fikir birliği içinde olmak hayati önem taşıyor. Bu anlamda derginin yayın politikası çok katidir. Örneğin "...Çarlık Rusya'sı devrine ve gayri Sovyet memleketlerin bugünkü durumuna taalluk eden makale, Sovyetler Birliğiyle peyklerinin tetkiki ile alakası olmayan meseleleri tenvir ediyorsa- Enstitünün neşriyat programına girmez" kuralına sıkı sıkıya uyulduğu görülmektedir.

Mutlak inanmışlık beraberinde bazı problemlerin yolunu açmıştır. Soğuk Savaş yıllarında Batı Blok'unun güdümünde neredeyse tek bir mercekten Sovyetlere bakıldığından nesnel yaklaşım noktasında ciddi sorunlar uç veriyor. Söz gelimi Dergi'de, Sovyet dış politikasının tahlil edildiği bir yazıda, İkinci Dünya Savaşı'nı Sovyetlerin başlatmadığı tespiti hemen arkasından 23 Ağustos 1939 tarihinde Molotov-Ribbentrop arasında imzalanan paktın, Almanların Polonya'ya saldırısını kolaylaştırdığı yorumu gelir. Görüldüğü gibi herhangi menfur bir vakada Sovyetler birinci etken değilse bile "mutlaka rolü vardır" saplantısıyla hareket edilmiştir.

Sovyetlerin mutlak kötücül olduğuna kanaat getirenlerin en çok işledikleri temalardan biri Sovyetlerin, Çarlık Rusya'sının devam olduğuna, ikilinin politikaları hesaba katıldığında aralarında güçlü bir süreklilik olduğuna ilişkin iddiadır. Yani Sovyetlerin kuruluş felsefesiyle, devrim sırasındaki eylemleriyle, çağrılılarıyla ve söyledikleriyle temelde çeliştiğini ileri sürmüşlerdir. Türkçü antikomünistlerin bireysel veyahut politik özgürlük talebinin neredeyse hiçbir izine rastlanmıyor. Onları kenetleyen, varlıklarını uğruna hasrettikleri amaç ulusal bağımsızlıktır. Son olarak Marksist teori, ulusal soruna ekonomik temelli ve sınıfsal yaklaşırken Dergi'nin sayfalarını dolduran Türkçü antikomünistler ulusal soruna, 'varolma', mutlaka kendi devletine kavuşma meselesi olarak bakmışlardır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ataöv, T. (1960). Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsünün onuncu yıldönümü. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 15 (04).
- Avtorhanov, A. Sovyet dış siyasetini önceden tayin eden amiller. Dergi, (19),15-34.
- Aytugan, M. (1955). Bolşeviklerin İdil-Ural Türkçesini imha siyaseti. Dergi, (3), 50-61.
- Bala, M. (1956). Komünistlerin tarih telakkisi ve Sovyet esiri Türklerin mukadderatı. Dergi, (5), 3-12.
- Bala, M. (1956). Sovyet devlet sisteminde mahkûm milletler. Dergi, (6), 3-18.
- Bala, M. (1956). Sovyet sömürgeciliğinin tarihi-ideolojik kaynağı ve mukadder akıbeti. Dergi, (7), 3-16.
- Bala, M. (1957). Sovyetler Birliği'nde Türkoloji: Türk dilleri ve Türk milletleri. Dergi, (8), 3-18.
- Bala, M. (1960). Sovyetlerin dini bir müracaatnamesi münasebetiyle. Dergi, (14), 3-10.

- Baron, S. W. (2007). Modern milliyetçilik ve din. Açılım Kitap.
- Benningsen, A. K. (1997). Sovyetler Birliği'nde İslami uyanış ve bazı gelişmeler. İsmail Orhan Türköz (Edt.), Çöküş öncesi Sovyetler Birliği'nde İslamiyet ve Müslümanlar, (ss. 52-60). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Birnbaum, P. (2018). Sosyolojik kuramlar ve milliyetçilik. Alain Dieckhoff, Christophe Jaffrelot (Edt.), Milliyetçiliği yeniden düşünmek kuramlar ve uygulamalar (ss. 103-130), İletişim Yayınları.
- Carr, E. H. (2019). Milliyetçilik ve sonrası. İletişim Yayınları.
- D'Encausse, H. C. & Schram, S. R. (1976). Marksizm ve milliyetçilik. Yol Yayınları.
- Demirci, S. (2022). Münih'te çıkarılan antisovyet yayınlardan iki özgün örnek: Dergi ve Kafkasya dergileri. TAD, (71), 516-552.
- Devletşin, T. (1960). Sovyet devrinde Kazan Türkleri arasında maarif. Dergi, (20), 51-61
- Evtuhov, Catherine & Stites, Richard. (2020). 1800'den itibaren Rusya tarihi, Halklar, efsaneler, olaylar, güçler. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Fedenko, P. (1961). Yeni tip kolonyalizm -Sovyet kolonyalizminin ana hatları. Dergi, (7), 15-31.
- Fedenko, P. P. Milliyet meselesinin çözümünde Sovyet nazariyesi ve tatbikatı. Dergi, (54), 17-23.
- Fedenko, P.R. (1970). Milli meselenin Leninist nazariyesi ve Sovyet gerçekliği. Dergi, (62), 38-45.
- Gelner, E. (2018). Uluslar ve ulusçuluk. Hil Yayın.
- Glazkov, V.G. (1955). 1917-1921 yıllarında Kazak Devletinin yeniden ihyası. Dergi, (2), 109-122.
- Gönülalan, B. (2019). Dergi Dergisine göre Sovyet hakimiyetindeki Türkler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi.
- Hayıt, B. (1991, Eylül 16-19). Bugünkü Türkistan'ın bazı problemleri. Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halklar
- Henze, P. B. (1956). İç Asya'da yazı. Dergi, (5), 95-113.
https://doi.org/10.1501/SBFder_0000000794.
- İdilli, A. İ. (1955). Sultan (S. Ufali). Dergi, (3), 107-120.
- Karça, R. (1956) Şimali Kafkasya'da tehcir ve katliam. Dergi, (5), 35-50.
- Karça, R. (1960). Kuzey Kafkasya'da milliyetçiliğe karşı savaş. Dergi, (19), 48-62.
- Kedourie, E. (1971). Avrupa'da milliyetçilik. Milli Eğitim Basımevi.
- Kırimal, E. (1955). 1917 ihtilalinden evvel ve sonra Kırım-Türk ailesiyle kadının durumu. Dergi, (3), 13-30.
- Kırimal, E. (1956). Kırım'da topyekûn tehcir ve katliam. Dergi, (5), 13-34.
- Koch, H. (1956). Sovyetler Birliği Komünist Partisinin XX. Kongresi ve Sovyetler Birliğinde milletler meselesi. Dergi, (6), 20-30.
- Kolarz, W. (1952) Russia and her colonie. Philip and Son limited.
- Kut, A. (1956). Sovyetler Birliği Türklerinin münevver kadrosu. Dergi, (4), 3-18.
- Löwy, M. (2017). Marksistler ve ulusal sorun. Versus Yayınları.
- Magoma, A. (1957). Komünistlerin İmam Şamil hakkında fikir değiştirmeleri ve onun sebepleri. Dergi, (8), 24
- Manela, Erez. (2020). Kendi kaderini tayin hakkı ve sömürge karşıtı milliyetçiliğin kökenleri Wilsoncu Moment. İletişim Yayınları.
- Marks, K. & Engels, F. (1976). Manifesto. Evren Yayınları.
- Miroğlu, Y. (1955). Kuzey Kazakistan'ın nüfus durumu ve bakir arazinin benimsenmesi meselesi. Dergi, (2), 75-79.
- Musabay, B. (1961). İdil-Ural'ın iktisadi önemi. Dergi, (30), 47-48.
- Musabay, V. (1959). İdil-Ural Türkleri dil ve yazılarının Sovyetleştirilmesi ve Ruslaştırılması. Dergi, (15), 55-61.
- Orkunoglu, Y. (2018). Marksizm, milliyetçilik ve demokratik ulus. İletişim Yayınları.
- Öğün, S. S. (2000). Mukayeseli sosyal teori ve tarih bağlamında milliyetçilik. Alfa.
- Ömerhan, A. (1956). Özbekistan Tarih ve Kültürünün Tahrifi. Dergi, (4), 44-52.
- Popluyko, A. (1956). Sovyetler Birliğinde sanayinin sosyalistçesine yerleştirilmesi ve milli cumhuriyetlerin iktisadi gelişmesi. Dergi, (5), 73-94.
- Rahimbaev, A. (1930). Prosveşenie nasonalniğ menşistv v RCFRC. Revolutsia i Nasonalnasti, (1), 75-81.
- Rocker, R. (2019). Milliyetçilik ve kültür. Kaos.
- Sabri, A. (1959). Afro-Asya halklarının dayanışma teşkilatı. Dergi, (17), 93-103.
- Sempozyum Bildirileri, Ankara, Türkiye.
- Smith, A. (2017). Etno-Sembolizm ve milliyetçilik. Alfa-Araştırma.
- Stackelberg, G. A. V. (1961). Sovyetlerin komünist emperyalizmi tecrübesi ve Sovyetler Birliğindeki Müslümanlar. Dergi, (23-24), 77-90.
- Stackelberg, G.A. V. (1955). Bakü'den Bandung'a Kadar. Dergi, (2), 3-14.
- Studer, B. (2022). Dünya devrimlerinin gezginleri Komünist Enternasyonal'in bir global tarihi. İletişim Yayınları.
- Tekiner, S. (1961). "Muhtevaca Sosyalist Şekilce Milli Kültür" konusu etrafında Azerbaycan'da yeni kimıldanmalar. Dergi, (23-

24) 38-45.

Tekiner, S. (1961). Sovyetler Birliğinde milletler problemi. Dergi, (58) 56-65.

Tekiner, S. (1970). Sovyetler Birliği Türklerinin alfabelerinde birleşme eğilimi. Dergi, (61), 53-61.

Teodoroviç, A. (1962). Sovyetler Birliğinde İslam dinine karşı yapılan yeni kovalamalar. Dergi, (26-27), 61-74.

Trabo, R. (1962). Rusya Federasyonu içinde Adıge Muhtar eyaleti kuruluşunun 40. yıldönümü. Dergi, (30), 86-91.

Watson, H. S. (1963). Yeni emperyalizm. Doğu Matbaacılık ve Ticaret Limited.

Yakemçuk, R. (1956). Sovyetler Birliği Komünist Partisinin XX. Kongresi kararlarında Sovyet dış siyaseti. Dergi, (6) 31-46.

Yerasimos, S. (2010). Milliyetler ve sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu. İletişim Yayınları.

Zakiev, P. M. (1991, Eylül 16-19). Tataristan: hukuksuz muhtariyetten gerçek egemen devlete. Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halklar Sempozyum Bildirileri, Ankara, Türkiye.